

זכר נשמת חותני
ירוחם בן גרשון גולדמן ז"ל
אוהב הארץ ומאִהְבָּה על הבריות

עדן הכהן

יוסף בירבי ניסן משווה קרייתיים היא נווה' פייטן עברי קדום מן הבשן

מבוא

מאה שנות מחקרה של הגניזה הקהירית העלו מתהום הנשייה רבבות פיוטים פרי קולמוסיהם של פייטני ארץ ישראל, והרחיבו לאין שיעור את ידיעותינו על אודות שירת הקודש העברית הקדומה. הפיוטים מציגים לנגד עינינו תמונה מרהיבה של יצירה פייטנית עשירה ומגוונת הן בסוגיה השונים, הן בסגנונותיה והן בכלי השיר שעשתה בהם מלאכתה. עם זאת, אכזבה מרה הייתה נחלתם של חוקרי הגניזה, שייחלו כי מתוך בלואי כתבי היד יצליחו לחשוף פרטים מרתקים על אודות הנפשות שעמלו על יצירות השיר המופלאות. מסתבר כי פייטני ארץ ישראל הקדומים צנועים היו, ולא ראו עצמם אלא כדובריה של האומה השוטחת תחינתה לפני קונה. לפיכך הם מיעטו במסירת פרטים על זמנם, על מקומם ועל הווי החיים שמתוכו חצבו את חומרי שירתם. עתה, מקץ מאה שנים לחקר הגניזה, בידינו מאות מפיוטיו של ר' אלעזר בירבי קיליר - גדול פייטני ארץ ישראל - אך איננו יודעים לזהות את העיר שפעל בה,¹ אין בידינו הוכחות נחרצות באשר לזמן המדויק שיצר בו את פיוטיו² ואף את פשר השם 'קיליר' איננו יודעים.³

והנה, כבר לפני שישים שנה זיהה חוקר ארץ ישראל הדגול ש' קליין את מקומו של אחד מפייטני ארץ ישראל הקדומים, בן המאה השביעית - ר' יוסף בירבי ניסן.⁴

* אני מודה למורתי פרופ' ש' אליצור על שקראה את המאמר והאירה עיניי בעצותיה הברוכות. תודה גם לעובדי המכון לתצלומי כתבי יד עבריים על עזרתם האדיבה ולספריות שבאוצרותיהן השתמשתי על הרשות לפרסם את הפיוט שלהלן.

1. ר' אלעזר בירבי קיליר ציין את שם עירו 'קרית ספר' בחלק מפיוטיו, אך איננו יודעים בוודאות לאיזו עיר נתכוון לרמוז.

2. ראה בנידון הערכתו של ע' פליישר, 'לפתרון שאלת זמנו ומקום פעילותו של ר' אלעזר בירבי קיליר', **תרביץ** נד (תשמ"ה), עמ' 383-427.

3. ראה בנידון: ע' פליישר, 'עניינים קיליריים', **תרביץ** נ (תשמ"א), עמ' 282-302. ראה שם גם ניסיון לזהות את העיר 'קרית ספר'.

4. ראה ש' קליין, 'נווה - פייטן עברי מנווה', **ידיעות החברה העברית לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה** ד (תרצ"ז), עמ' 76-78.

פייטן מופלא זה,⁵ ששירתו החידתית עד אימה מטילה חיתתה על שלושה דורות של חוקרי גניזה, חתם את שמו ומקומו 'יוסף בירבי ניסן משה קריתים' **בקדושתא** שחיבר לשביעי של פסח, שראשיתה במילים 'אֶגְמוֹנוּ שְׁלַחָךְ'. ש' קליין עמד על כך שהעיר 'שוה קריתים' הנזכרת במקרא - [...] ואת האימים בשוה קריתים' (בראשית י"ד, ה), זוהתה על ידי תרגום ירושלמי באחת מנוסחותיו עם "וית אמתניא אילין דשריין דבנוה קרתא".⁷ מכאן, אפוא, שבארץ ישראל הקדומה זוהתה 'שוה קריתים' שבמקורות עם העיר נווה של אותם ימים.

נווה וזיהויה

העיר נווה שכנה במערב הבשן,⁸ ונראה שנוסדה כבר בימי הורדוס על ידי יהודים בבליים. המלך מעוניין היה בהתיישבותם באזור, כדי שייגנו עליו מפני שבטי הנוודים.⁹ אחר החורבן מצאנו את יהודי העיר מפנים שאלה אל רבי יהודה הנשיא, האם מותר להם לגזור תענית גשמים אף לאחר חג הפסח, לפי שפעמים צריכים הם למטר אף בתקופת תמוז.¹⁰ נראה שרבי יהודה הנשיא אף פטר את תחומה של העיר מחובת המעשרות, אך בתקופה מאוחרת יותר שבו ונתחייבו נווה ותחומה במעשרות.¹¹

5. ראה על אודותיו: מ' זולאי, 'לתולדות הפיוט בארץ ישראל', **ידיעות המכון לחקר השירה העברית** ה (תרצ"ט), עמ' קנח-קסט; ע' פליישר, **היוצרות בהתהוותם והתפתחותם**, ירושלים תשמ"ד, עמ' 30, 111-112.
6. **קדושתא** = תפילה מפויטת שנתקנה לחזרת שליח הציבור על עמידה שבמסגרתה נאמרה קדושה לפי מנהג ארץ ישראל הקדום. חלקים מקדושתא זו נדפסו על ידי מ' זולאי (לעיל, הערה 5), עמ' קסה-קסט, ועל ידי ע' פליישר בספרו, **שירת הקודש העברית בימי הביניים**, ירושלים 1975, עמ' 272-273. יש להזכיר שיוצרותיו של ר' יוסף בירבי ניסן שנדפסו על ידי ע' פליישר (לעיל, הערה 5), עמ' 711-729, לשונם קלה ושווה לכל נפש.
7. ראה גם בראשית רבה מא, ו (מהד' תיאודור-אלבק, עמ' 411): 'ואת האימים בשוה קרייתים, תרתין נינה אינן'.
8. על תחומי הבשן בעת העתיקה ראה מ' אבי-יונה, **גיאוגרפיה היסטורית של ארץ ישראל**, ירושלים 1984,⁴ עמ' 153-155. סקירה מקפת של המקורות הספרותיים העוסקים בעיר נווה ודיון בהם ראה אצל ש' קליין, **עבר הירדן היהודי**, וינה תרפ"ד; וראה גם ז' ספראי, **הישוב היהודי בגולן לאחר חורבן בית שני**, קשת תשל"ח, על פי המפתח. ספראי, בניגוד לקליין, ממעיט במרכזיותו של היישוב היהודי בבשן.
9. ראה יוסף בן מתתיהו, **קדמוניות היהודים** יז, ב, א-ג (מהד' שליט, עמ' 245-246).
10. ראה ירושלמי ברכות פ"ה, ט ע"ב וירושלמי תענית פ"ה, סג ע"ד. רבי התיר לבני העיר להתענות, בתנאי 'שלא תשנו מטביעה [מטבע] של תפילה'.
11. תוספתא שביעית פ"ד ה"ח (מהד' ליברמן, עמ' 180).

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

במאה הרביעית מציין ההיסטוריון והבישוף אבסביוס את העיר כ'מקום גדול של יהודים'¹² ואף בתלמוד מצאנו מספר תלמידי חכמים שהיו בני נווה. המפורסם שבחכמי העיר היה ר' **תנחום מנוי**, שאולי הוא הוא רבי **תנחומא** השכיח ברבים ממדרשי ארץ ישראל.¹³ בירושלמי סנהדרין מסופר כי חכמי העיר נאלצו להתיר לבני המקום לאפות חמץ בפסח למען החיילים הרומיים שהטילו עליהם את מוראם.¹⁴

בסביבות העיר נתגלתה מצבה יהודית שנקבעה באמצע המאה האחת עשרה, ור' שמואל בן שמשון מצרפת, שסייר בשנת 1210 בארץ ישראל, מדווח שביקר ב**נינוה** (כנראה נווה) ומצא בה בית כנסת ובו כתובת: 'זה עשו ר' יודן ור' לוי בן אשר'.¹⁵ נראה שהעיר כלולה גם בסקירתו של אשתורי הפרחי, בעל ספר 'כפתור ופרח', שמכנה אותה 'נבו'.¹⁶

שרידי בנייניה המפוארים של נווה היהודית,¹⁷ חכמיה שנזכרו במקורות תנאיים ואמוראיים ופייטנותו של ר' יוסף בירבי ניסן - שאחד מפיוטיו נדפס להלן - מעידים בעצמה רבה על עברה היהודי המפואר של העיר נווה.¹⁸

הפיוט שלפנינו

הפיוט שלפנינו הוא קיקלר מתוך הקדושתא 'אגמונו שלחף' של ר' יוסף בירבי ניסן ל'יום ויושע', הוא שביעי של פסח. פיוט בתבנית ה'קיקלר' מופיע ברבות מן הקדושתאות בחטיבתן השנייה, והוא מכונה במחקר הפיוט 'פיוט ה', מכיוון שהוא החמישי מבין פיוטי הקדושתא. הקיקלר עשוי מחרוזות משולשות טורים, הנקטעות בקביעות אחר כל גוש של שלוש מחרוזות במחרוזת ביניים חריגה המסתיימת באופן קבוע במלה 'קדוש'. מכאן כינויה של מחרוזת ביניים זו - **מחרוזת קדוש**. מקור המונח **קיקלר** כנראה בשמה של תבנית שיר מקהלתית, שהייתה מקובלת בשירה הדתית הביזנטית במאות השישית והשביעית. מחקריו של פרופ' ע' פליישר העלו כי

12. ראה ע"צ מלמד (מתרגם ומהדיר), **ספר האונומאסטיקון לאבסביוס**, ירושלים תשכ"ו, עמ' 66.

13. ראה, דרך משל, בבלי שבת ל ע"א.

14. ירושלמי סנהדרין פ"ג, כא ע"ב.

15. ראה י"ד איזנשטיין, **אוצר המסעות**, ניו-יורק 1926, עמ' 62-65; וכן ראה י' נווה, **על פסיפס ואבן**, ירושלים תשכ"ח, עמ' 64 ובהערות שם.

16. ראה צ"ה אדלמן (מהדיר), **ספר כפתור ופרח**, ירושלים תשי"ט, עמ' 49.

17. על שרידי בנייניה היהודיים של נווה ועל ממצאים ארכאולוגיים נוספים שנתגלו בה ראה ל"א מאיר ור' ריפנברג, 'בנייני נווה היהודיים', **ידעיות החברה העברית לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה** ד (תרצ"ו), עמ' 1-8; וכן י' ברסלבסקי, 'כתובת עברית-ארמית בנווה', שם, עמ' 12-8.

18. לפרטים על אודות ממצאים חדשים בעיר נווה ראה מאמרו של ב"צ רוזנפלד, 'נווה - בירת הבשן מימי הורדוס ועד הכיבוש המוסלמי', בגיליון זה של **על אתר**, עמ' 83-94.

קרוב לוודאי שמקהלת בית הכנסת הייתה משמיעה את מחרוזת ה'קדוש' של הפיוט, אחר שסיים החזן את הקראתן של שלוש ממחרוזותיו הראשיות.¹⁹

הפיוט **איכר וצמדו** עשוי עשרים וארבע מחרוזות משולשות טורים, הנחתמות כל אחת במילותיו הראשונות של פסוק מפסוקי שירת הים (= סיומת מקראית), משמות י"ד, ל ועד לט"ו, כא. שני טוריהן הראשונים של עשרים ושתיים המחרוזות הראשונות נפתחים באות אחת מן האקרוסטיכון האלפביתי (א-ת). כמקובל בתבנית הקיקלר באה אחר כל גוש של שלוש מחרוזות מחרוזת 'קדוש', שבה חתם הפייטן את שמו - 'יוסֶה בִּירְבִּי נִיסֶן'. מחרוזת ה'קדוש' איננה מסתיימת בסיומת מקראית והיא רַפְרִינִית, היינו, אותה מחרוזת עצמה שבה ומופיעה בפיוט אחר כל גוש של שלוש מחרוזות ראשיות. כדי לשמור על המבנה המשולש של גושי המחרוזות הוסיף הפייטן שתי מחרוזות נוספות אחר המחרוזת הפותחת באות ת. בטורים הראשונים של שתי מחרוזות אלו החל הפייטן בחתימה נוספת של שמו, 'יוסף', והשלמה במחרוזת 'קדוש' שנייה המסיימת את הפיוט.²⁰

פיוט זה משמש דוגמה נאה לדרכי יצירתה של הפייטנות הארץ ישראלית הקדומה. לשונו חדשנית, נועזת, חידתית וזרה לאוזנו של המתפלל המודרני, שאינו אמון על לשון הפייטנים. הפיוט גדוש בתכנים למדניים וטעון רמזים דקים למקורות מדרשיים מגוונים. המתפללים בנוסח ארץ ישראל הקדום ראו נחת ונתמלאו עונג למשמע שירת קודש המפליאה בלהטוטיה הלשוניים והמציגה אתגרים חידתיים.

הפיוט נדפס כבר לפני שנים רבות על ידי 'דוידסון ב'גנזי שכטר' על פי כתב יד מוצרי IV 212/14 וכתב יד דרופסי קולג' 252.²¹ החוקר הדגול ייחס בטעות את הפיוט לפייטן ר' יוסף אלברדאני (פייטן בבלי מן המאה העשירית), מחמת שלא זיהה בו את המשך החתימה 'בִּירְבִּי נִיסֶן'. הפיוט שב ונדפס להלן מכתב יד אוכספורד f. 57 (2852.9) דף 53 ואילך, שבו הוא מועתק בשלמותו, תוך השוואה לכתבי יד נוספים מן הגניזה הקהירית שהוא מופיע בהם על פי קטלוג המפעל לחקר השירה והפיוט שליד

19. לפרטים נוספים על אודות הקיקלר ראה ע' פליישר, 'לחקר תבניות הקבע בפיוטי הקדושתא (קיקלר, עסטריוטא)', **סיני** סה (תשכ"ט), עמ' כא-מז; הנ"ל בספרו (לעיל, הערה 6), עמ' 147-148 (ראה שם גם על פי המפתח); הנ"ל, 'בירורים בדבר מקורם של מונחים אחדים בפייטנות ובשירה', **תרביץ** מז (תשל"ח), עמ' 185-189; ש' אליצור, 'על מיקומו ומבנהו של הקיקלר בקדושתא הקלירית', **מחקרי ירושלים בספרות עברית** ג (תשמ"ג), עמ' 140-155.

20. מחרוזת 'קדוש' שנייה המופיעה לראשונה בסוף קיקלר איננה שכיחה בקיקלרים שבקדושתאות, והיא מצויה בגופי יוצר העשויים בתבנית הקיקלר. ראה בספרו של ע' פליישר (לעיל, הערה 5), עמ' 223.

21. 'דוידסון, גנזי שכטר, ספר ג - פיוטים ושירים מן הגניזה שבמצרים, ניו יורק תרפ"ח, עמ' 99-96.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים. מתוך השוואת נוסחי הפיוט ובעקבות בחינה נמרצת של מקורותיו האפשריים, עלה בידי בהדפסה שלהלן לנקד ולבאר חלק מן הטורים שדוידסון נתקשה בפירושם. במקומות שבהם נראה היה לי שמעתיק כתב יד אוכספורד נשתבש הותרתי את נוסח הפנים לא מנוקד, והערתי על הנוסח המסתבר בביאור.

קיקלר

איכר וצמדו כהורהו
אופדו ישע הם והוא
ויושע יי ביום ההוא
בוערים בשיתו קצרי יד
במאתים וחמשים מכות יד 5
וירא ישראל את היד
גידל בסוף מוצא דשא
גם ממלוחים מתוקים ממשה
אז ישיר משה

1 **איכר וצמדו**: על פי ירמיה נ"א, כג: 'ונפצתי בך אכר וצמדו', והוא כינוי למצרים ולרכבם. בפסוק כא שם ניבא ירמיה: 'ונפצתי בך סוס ורוכבו וכו'', והפייטן המיר אפוא 'סוס ורוכבו' ב'איכר וצמדו'. **כהורהו**: כשהושלכו, מלשון 'ירה בים'. 2 **אופדו**: הולבשו. **הם והוא**: ישראל והשכינה היוצאת עמם ממצרים, ועל פי מכילתא דר"י מסכתא דפסחא יד (מהד' הורוויץ-רבין, עמ' 51): 'וכן אתה מוצא כל זמן שישראל משועבדין כביכול שכינה משועבדת עמהם [...] ר' עקיבא - אומר אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאמרו כביכול אמרו ישראל לפני הקב"ה עצמך פדית'; וראה גם תנחומא אחרי מות (מהד' בובר, עמ' לו): 'אמר ר' מאיר ויושע ה' ביום ההוא [...] ויושע כתיב, כביכול כשישראל נגאלין הוא נגאל'. 4 **בוערים**: כינוי למצרים שלא ידעו את ה'. **בשיתו**: בשימו, והנושא בטור הוא ה'. **קצרי יד**: על פי מל"ב י"ט, כו, ומובנו: חסרי יכולת. 5 **במאתים** וכו': על פי מדרש מכילתא דר"י מסכתא דויהי ו (עמ' 114) לפסוק החותם את המחרוזת: 'ר' עקיבא אומר [...] ועל הים לקו מאתים וחמשים מכות'. 6 **וירא** וכו': שיעור הטורים - כאשר ה' עשה את המצרים חסרי אונים במאתיים וחמשים מכותיו, ראו ישראל את ידו. 7 **בסוף**: בים סוף. נושא הטור הוא ה'. **מוצא דשא**: על פי איוב ל"ח, כז: 'ולחצמיה מוצא דשא', ועל פי אבות דרבי נתן, נר"ב, לח (מהד' ש"ז שכטר, עמ' 100): 'עשאו [את ים סוף] בקעה והעלה עשבים והיו ישראל ובהמתן אוכלים ורועים בהם [...]'. 8 **גם ממלוחים מתוקים ממשה**: על פי אדר"נ (שם): 'הוציא להם מתוקים מתוך מלוחים והיו ישראל שותין מהן [...]'. **ממשה**: מוציא, דולה. 9 **אז ישיר** וכו': ושיעור הטורים - כשראה משה נפלאות שבים סוף, צמיחת הדשא ונביעת המים המתוקים, פתח בשיר.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

10 פזמ'ון < יְה נַעְדִי שִׁגְב הַצֶּלַח
בְּעַד יְהִיר רַהֲב בְּפַעַם יִדְלַח
נִיעַל יְמו סַעַר נְשִׁיפָה כְּשֶׁלַח <קדוש>

15 דְּר בְּעַרְבוֹת בֵּיה
דוֹדִים חִלּוּהוּ בְּחֻצֵי הַשֵּׁם בֵּיה
עֲזִי וְזִמְרַת יְה

20 הָעֵטָה צָרִיו כְּלָמָה
הוֹחֲגֵר כְּלִי קָרֵב עִמָּם לְהִלָּחֶמָה
יִי אִישׁ מִלָּחֶמָה
וַיֵּךְ צָרִיו בְּחִילוֹ
וַיִּקְפִּיאֵם בְּחוֹזֶק מַחֲלוֹ
מִרְקָבוֹת פָּרָעָה וְחִילוֹ

[פזמון] יְה נַעְדִי > שִׁגְב הַצֶּלַח
בְּעַד יְהִיר רַהֲב בְּפַעַם יִדְלַח
נִיעַל יְמו סַעַר נְשִׁיפָה כְּשֶׁלַח <קדוש>

10 ועדי: קהל ישראל. שגב: חזק, רומם. הצלח: כמו: הצליח. 11 בעד: כנגד. יהיר: כינוי למצרים. רהב בפעם ידלח: אף אלה כינויים למצרים, על פי ישעיה ל', ז: 'ומצרים [...] לכן קראתי לזאת רהב', ועל פי יחזקאל ל"ב, ב: 'בן אדם שא קינה על פרעה מלך מצרים [...] ותדלח מים ברגליו'. וביאור הטור: ה' הצילני מן היהיר הדולח (= מזהם) מים ברגליו, שהוא מצרים. 12 ניעל ימו סער: נראה לפרשו - ה' לכד את המצרים ברוח סערה שמנעה מהם להיחלץ מן הים. ובכתב היד מצויות גם הגרסות: 'ניעל ימו' ו'ניערימו', היינו, הקב"ה ניער את המצרים בים, ועל פי שמות י"ד, כז. נשיפה כשלח: כששלח ה' את רוח אפו במצרים. קדוש: כינוי לה', ומלת 'קדוש' היא נושא הטור. 13 דר בערבות ביה: כנוי לה', על פי תהילים ס"ח, ה: 'סלו לרוכב בערבות ביה שמו'. 14 דודים: כינוי לישראל, על פי ישעיה"ש ה', א. חלוהו: התחננו לפניו. ויותר נראית גרסת כתב היד: 'הקלוהו'. בחצי השם ביה: על פי מדרש תהילים מזמור קיח, יד (מהד' בובר, עמ' רמג): 'עזי וזמרת יי', בעולם הזה מקלסין אותו בשתי אותיות [...]'. (ולפי כמה מכתבי היד שם: '[...] אבל בעולם הבא בחמש'). 15 עזי וכו': שיעור הטורים: ישראל הללו את ה' רק בשתי אותיות משמו - 'עזי וזמרת יי'. 16 העטה צריו כלמה: הלביש אויביו חרפה, ועל פי תהילים ע"א, יג ועוד. 17 כלי קרב: לצירוף ראה קוהלת ט', יח, ונושא הטור הוא ה'. וראה מכילתא דר"י מסכתא דשירה ד (עמ' 129) לפסוק החותם את המחזור: 'מגיד שנגלה עליהם הקב"ה בכל כלי זיין נגלה עליהם כגבור חגור חרב [...]'. 19 ויך צריו: על פי תהילים ע"ח, סו, וראה במכילתא דר"י מסכתא דויהי בשלח ה (עמ' 109): 'ולא במצרים בלבד אלא בכל המצירין להם לישראל על פני כל הדורות, שנ' ויך צריו אחור [...]'. בחילו: בכוחו. 20 ויקפיאם: איגנם, מנע מהם לברוח. ראה שמות ט"ו, ח. בחוזק מחלו: אולי מלשון מחלה, פורענות, אבל ברוב כתבי היד הגרסה: 'מחילו', ואיני יודע להולמה. דוידסון אכן ניקד: 'מחלו', וביאר שהוא כינוי לים סוף שהמצרים נבלעו בו כבמחילות.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

25	זְדוּינִים וַיִּמְכְּרִים בְּקֶסְמִימוֹ זָדִים מִתְעִים בְּרוֹכְסִימוֹ תְּהוֹמוֹת יִכְסִיּוֹמוֹ חִילָפָאֵי מְדִינִי חִינְקָה בְּזִידוֹנִי יִמִּינְךָ יִי
30	טֹאטָאטָה בְּשֹאוֹנְךָ טְבוּעִים בְּמִצוֹל כֵּנךָ וּבְרוֹב גְּאוֹנְךָ
35	[פזמון] יְהִי נְעָדִי > שִׁגְבֵּי הַצֶּלַח בְּעֵד יְהִיר הֶהֱב בְּפֶעַם יִדְלַח נִיעַל יִמּוֹ סֶעַר נְשִׁיפָה כְּשֶׁלַח קְדוֹשׁ <
	יָם נְעָרִים בְּכַפֶּיךָ יִרְדֵּן אַחֲרוֹר בְּרַחֲפֶיךָ וּבְרוּחַ אֶפְיֶיךָ

25 **זְדוּינִים**: איני יודע להולמו. ודוידסון קרא: 'זְדוּ יוֹנִים', וביאר: 'יונים' ככינוי למצרים שהונו (=ציערו) את ישראל. **וַיִּמְכְּרִים בְּקֶסְמִימוֹ**: נראה לפרש: הקב"ה השליך את המצרים מלפניו (=מכרם, השווה דברים ל"ב, ל) בגלל התעסקותם בעבודה זרה של קסם ונחש. 26 **זָדִים**: כינוי למצרים. **מִתְעִים**: משגים, מתעתעים. **בְּרוֹכְסִימוֹ**: נראה לפרש - במכשולים שהציבו לפני בני ישראל, וראה תהילים ל"א, כא: 'מִרְכְּסֵי אִישׁ תִּצְפֹּנֵם'. 28 **חִילָפָאֵי**: מדכאי, העושים אותי לחלכה. **מְדִינִי**: העושים אתי ריב ומדון. 29 **בְּזִידוֹנִי**: במים הזידונים, על פי תהילים קכ"ד, ה. והכוונה למי ים סוף. 30 **יִמִּינְךָ** ה': שיעור הטורים - יד ה' חנקה במי ים סוף את שונאי ישראל. 31 **טֹאטָאטָה בְּשֹאוֹנְךָ**: השמדת בהמולתך, והשווה שמות י"ד, כד: 'ויהם את מחנה מצרים'; ואפשר גם ש'שאוֹנְךָ' היינו: בסופתך. 32 **בְּמִצוֹל**: במצולות הים. **כֵּנךָ**: איני יודע מובנו. בדרך כלל בפיוטים 'כֵּנָה' היא כינוי לישראל, אך בהקשרנו הביטוי אינו ברור; ואפשר שהוא מלשון 'כֵּנָה' כבסיס וכיסוד, ושיעורו: במצולות יסוד העולם. 37 **יָם נְעָרִים**: ראה שמות ט"ו, ח. ומקצת מכתבי היד גורסים 'נִינְעָרִים', מחמת: 'וינער ה' את מצרים בתוך הים' (שם י"ד, כז). **בְּכַפֶּיךָ**: בכף ירך. 38 **יִרְדֵּן אַחֲרוֹר**: הירדן נסוג לאחור, ועל פי תהילים קי"ד, ג. יש מכתבי היד שגרסו 'ירדו לאחור'. לפי זה הנושא בטור הוא עדיין מי ים סוף, אך הלשון קשה. **בְּרַחֲפֶיךָ**: נראה לפרשו: בהרעתך, והשווה ירמיה כ"ג, ט: 'רחפו כל עצמתי'. כתב יד קיימבריג' TS NS 276.13 גרס: 'ברוח פִּיךָ', כנראה בהשפעת הפסוק החותם את המחרוזת. כתב יד קיימבריג' TS NS 110.2 גרס: 'בדוחפִּיךָ'.

40 כִּסְפָם הָיָה לְסִיג
כְּמִיּהֵי אַרְמָנוֹת אֶלֶף וּשְׁלוֹשׁ מֵאוֹת וְשָׁשִׁים וְתִשְׁעַ לְהַפְסִיג
אָמַר אֶרְדּוֹף אֲשִׁיג

לְעוֹקֵצִי שׁוֹשֵׁן חוֹחֶךְ
לְהַמְטִיר עָלֵיהֶם פֶּחֶךְ
נִשְׁפֶּת בְּרוּחֶךְ

[פזמון] יְהִי נֶעְדִי >שָׁגַב הַצֶּלַח
בְּעֵד יְהִיר כְּהֵב בְּפַעַם יִדְלַח
נִיעַל יְמוֹ סַעַר נְשִׁיפָה כְּשֶׁלַח קְדוֹשׁ <

מִנְהַגְךָ נָעוּ אֶרְאֵלִים
50 וּמֵאִימָתֶךָ עֲוִיפוּ חַיִּילִים
מִי כְּמִכָּה בְּאֵלִים
נִכּוֹנָה אֵין בְּפִימו
נְשִׁי לְהַחְבִּיאִימו
נְטִית יְמִינְךָ תִּבְלָעִימו

40 **כספם:** של ישראל, שבזוזו ממצרים. **היה לסיג:** על פי ישעיה א', כב, ומדרשו בבראשית רבה כח, ז (עמ' 266): 'אמר ר' עקיבה, הכל קראו תיגר על הכסף ועל הזהב שיצא עמהם ממצרים [=מכיוון שעשו בכסף ובהזב עבודה זרה], כסף היה לסיגים וגו'.' 41 **כמיהי ארמנות... להפסיג:** כינוי לישראל, הכמהים לחזות בהוד רוממתה (=להפסיג) של ירושלים, ועל פי תהילים מ"ח, יד: 'פסגו ארמנותיה'. **אלף ושלוש מאות וששים ותשע:** על פי מדרש תהילים מח, ד (עמ' 276): 'כמה בריכות [צ"ל: בירניות] עתידין להיות בירושלים? אלף ושס"ט בירניות'. 42 **אמר ארדוף וכו':** בפסוק - 'אמר אויב ארדף'; ושיעור הטורים: כשהכיר פרעה בשיעור הכסף שנטלו עמם ישראל ממצרים, מיד גמר בדעתו לרדוף אחריהם. וראה מכילתא מסכתא דשירה ז (עמ' 139): 'כיון שראה פרעה שיצאו ישראל אמר, לא דיינו לרדוף אחרי ישראל אלא בשביל כסף וזהב שלקחו ממנו, כדי הוא'. 43 **לעוקצי:** כינוי למצרים ולשאר אויבי ישראל. **שושן חוחך:** כינוי לישראל, על פי שיה"ש ב', ב: 'כשושנה בין החוחים'; וראה מדרשו בויקרא רבה כג, ג (מהד' מרגליות, עמ' תקכ"ז): 'ר' אלעזר פתר קריא ביוצאי מצרים. כשושנה בין החוחים. מה שושנה זו קשה ללקטה כך כשהיו ישראל במצרים היו קשין ליגאל'. 44 **להמטיר עליהם פחך:** להמיט עליהם פורענות, ועל פי תהילים י"א, ו: 'ימטר על רשעים פחים'. 45 **נשפת וכו':** שיעור הטורים - נשפת ברוחך כדי להמטיר פחים על שונאי ישראל. 49 **מנהגך:** נראה שצ"ל כגרסת רוב כתבי היד: 'מְנַגֵּחְךָ', ושיעורו - מאורך הגדול. **נעו אראלים:** נזדעזעו המלאכים, וראה מכילתא דר"י, שם, ח (עמ' 143) לפסוק החותם את המחרוזת: [...] אבל הקב"ה אינו כן אלא מוראו על קרוביו יותר מרחוקיו'. 50 **עוייפנו:** נחלשו. **חיילים:** חילותיו של הקב"ה, וראה בביאור לטור הקודם. 52 **נכונה אין בפימו:** כינוי למצרים הרשעים על פי תהילים ה', י: 'כי אין בפימו נכונה'. 53 **נשי:** כינוי פייטני לאדמה. **להחביאימו:** לקלוט את גוויות המצרים, ועל פי מכילתא דר"י לפסוקנו (שם ט, עמ' 145): 'אמ' היבשה, ומה אם בשעה שלא קבלתי אלא דם הבל שהוא יחידי נאמר לי ארורה האדמה [...] עתה איך אוכל לקבל דמן של אוכלוסין הללו, עד שנשבע לה הקב"ה שאיני מעמידך בדין [...]'. 54 **נטית:** שיעור הטורים - הקב"ה נשבע (=נטית ימין) לאדמה שלא תענש אם תקלוט את גופות המצרים הרשעים, ואז היא בלעה אותם.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

55	סבול בְּנִשְׁרֵי סוּדָּךְ סְקוֹר לָזוּ יְסוּדָּךְ נְחִית בְּחִסְדָּךְ
60	[פזמון] יְהִי נֶעְדִי > שִׁגְבֵּי הַצֶּלֶח בְּעֵד יְהִיר רֶהֱב בְּפִעַם יִדְלַח נִיעֵל יְמוֹ סֶעַר נְשִׁיפָה כְּשִׁלַּח קְדוֹשׁ <

65	עֲבוֹת בְּגָלִים מְוַזְרָמִים עֵת רֵד שָׁרָם מְמֻרָמִים שָׁמְעוּ עַמִּים פּוֹדָה לֹא יָנוּם לְרָדוֹם פָּרִים כְּהֶסְחִיב מִהָדוֹם אֲזִי נִבְהָלוּ אֱלֹפֵי אָדוֹם צָרִים סוּפָה כְּרָגְמָתִיהָ צָפוֹנִים הָעָרִימוּ מִזְמָתָהּ תְּפוֹל עֲלֵיהֶם אֵימָתָהּ
----	--

55 **סבול**: צורת המקור של הפועל סָבַל, נשא; ואפשר גם שיש לנקדו 'סבול', ושיעורו כמו: שָׂא, לשון בקשה. **בנשרי סודך**: השווה שמות י"ט, ד: 'ואשא אתכם על כנפי נשרים'. ו'סודך', היינו: מיוחדים לך. 56 **סקור**: צורת היסוד של הפועל סָקַר, ומובנו: הִרְאָה. ואפשר גם שיש לנקדו 'סקור', ושיעורו כמו: הִרְאָה, לשון בקשה. **לזו**: כינוי לישראל, על פי המשך הפסוק: 'עם זו גאלת'. **יסודך**: כנראה כינוי לארץ ישראל, יסוד העולם. 57 **נחית בחסדך**: שיעור הטורים: הנחת בחסדך את ישראל על כנפי נשרים, כדי שיראו את הארץ המובטחת. 61 **עבות**: קשה. ונראה לפרשו מלשון קשירה, לכידה. דוידסון קרא: 'עֲבָרָת'. **מוזרמים**: שוטפים בחוזקה, ורצונו לומר: המצרים נלכדו בגלים הסוערים. 62 **עת רד שרם ממרומים**: כשהושלך שרם של המצרים מלפני ה', ועל פי מכילתא דר"י (שם, ב, עמ' 124-125): 'ד"א רמה כיון שראו ישראל שרה של אומה זו נופל התחילו נותנים שבח [...]', וראה גם בשמות רבה כב, ב: 'שנטל הקב"ה שר שלהם תחלה וטבעו בים, ואח"כ ירדו כולם אחריו'. 63 **שמעו** וכו': שיעור הטורים - העמים שמעו כי המצרים נלכדו בגלים הסוערים כשהושלך שר המצרים ממרום. 64 **פודה**: כינוי לה'. **לא ינום**: על פי תהילים קכ"א, ד. **לרדום**: להרדם. 65 **פריים**: כינוי למצרים, על פי פסיקתא דרב כהנא פרה אדומה ט (מהד' מנדלבויס, עמ' 75): 'פרה זו מצרים'. **כהסחיב מהדום**: כשהשליך מן הארץ. 'הדום' כינוי פייטני לארץ, על פי ישעיה ס"ו, א: 'והארץ הדם רגלי'. 66 **אז** וכו': שיעור הטורים - כאשר השליך ה' את המצרים מעל פני האדמה, נבהלו אלופי אדום. 67 **צרים**: כינוי למצרים. **כרגמתיה**: נראה שצ"ל: 'כרגמתה', כגרסת רוב כתבי היד. ושיעורו: כשהשלכת במצרים את סופתך. ויתכן שיש לקרוא: 'סופה' במלעיל, ושיעורו: כשהשלכת את המצרים לים סוף. 68 **צפונים**: שיעורו: על צפונים, ו'צפונים' כינוי לישראל הצפונים, שמורים, ביד ה', ועל פי תהילים פ"ג, ד. **הערימו מזימתה**: הערימו מזימות על ישראל, ולצידו ראה משלי א', ד ועוד. 69 **תפול** וכו': שיעור הטורים - אימה נפלה על האומות כשה' השליך סופתו במצרים, שהערימו מזימות על ישראל.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

70 [פזמון] יְהִי נֶעְדִי >שִׁגְבַּ הַצֶּלַח
בְּעֵד יְהִיר רֶהֱב בְּפַעַם יִדְלַח
נִיעַל יְמוֹ סַעַר נְשִׁיפָה כְּשֶׁלַח קְדוֹשׁ <

75 קָרוֹן עוֹר הַמוֹנֶהֶר
קוֹשֵׁב כְּצִבִּי בְּלִי לִגְהַר
תְּבַאֲיָמוּ וְתִטְעִימוּ בְּהַר

80 רַחֲשׁ בַּעִיר אוֹלָם
רִנְנוּ רַבִּים בְּקוֹלָם
יִי יִמְלוֹךְ לְעוֹלָם
שׁוֹטֵף בְּשׁוֹבֵל אֵיבוֹ
שְׁמוֹנָה מֵאוֹת וְאַלֶּף רִיבּוֹא
כִּי בָּא סוֹס פְּרָעָה בְּרִקְבּוֹ

[פזמון] יְהִי נֶעְדִי >שִׁגְבַּ הַצֶּלַח
בְּעֵד יְהִיר רֶהֱב בְּפַעַם יִדְלַח
נִיעַל יְמוֹ סַעַר נְשִׁיפָה כְּשֶׁלַח קְדוֹשׁ <

73 קרון עור: כינוי למשה, על פי שמות ל"ד, כט: 'ומשה לא ידע כי קרן עור פניו'. המונהר: המאיר. 74 קושב: שמע. כצבי: צ"ל 'בצבי', והוא כינוי לארץ ישראל, על פי יחזקאל כ', ו ועוד. בלי לגהר: שלא יזכה להשתטח על עפרה, לדרוך בו. 'לגהר' על דרך פעלי פ"י בלשון חז"ל. והוא על פי מכילתא דר"י לפסוק החותם את המחרוזת (שם, י, עמ' 149): 'תביאמו ותטעמו, נתנבאו אבות ולא ידעו מה נתנבאו. תביאנו ותטענו אין כתיב כאן, אלא תביאמו ותטעמו אמרו הבנים נכנסים ולא האבות'. 76 רחש בעיר אולם: גרסת כתב היד איננה נראית. בכמה מכתבי היד הגרסה כאן: 'פציר', ונראה שרצונו לומר: המיה אדירה כקול שהיה עולה עם פתיחת שערי ההיכל, ועל פי משנה תמיד פ"ג מ"ח: 'מיריחו היו שומעין קול שער הגדול שנפתח'. אם כן, יש לקרוא בראשית הסור: 'רחש'. אמנם, נראה שמעתיק כתב היד שלפנינו נתכוון לפרש 'רחש' כמו התרחש, ורצונו לומר: חולל, הקם, בירושלים עירך את ה'אולם', והוא כינוי למקדש. והשווה לשמות ט"ו, יז: 'מקדש ה' כוננו ידך'. 77 רבים: כנראה צ"ל: 'רפים', כגרסת כמה מכתבי היד, והוא כינוי לילדי ישראל, ועל פי מכילתא דר"י (שם, א, עמ' 121): 'אלו ואלו [=עוללים ויונקים] פתחו פיהם ואמרו שירה לפני המקום', ושיעור הטורים הוא כנראה: תינוקות ישראל שוררו לפני ה' והללו את בוראם בקול גדול, או התפללו לבניין המקדש. 79 שוטף בשובל: נשטף במערבולת הים. איבו: כנראה רצונו לומר: פרי, והיא מטאפורה למצרים. 80 שמונה מאות ואלף ריבוא: הכוונה למאה ושמונים אלף החיילים המצרים שרדפו אחרי ישראל, לפי החשבון המצוי במכילתא דר"י מסכתא דויהא א (עמ' 89): 'ושלישים על כולו [...] ד"א שלש מאות על כל אחד ואחד; ומכיון שהיו למצרים שש מאות רכב, עולה החשבון לכלל מאה ושמונים אלף חיילים.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

85 תכלית עשיית נְסִי יָם
תוף לסלד לְרוֹגַע הַיָּם
וּתְקַח מְרִיָּם

יָפוֹת תּוֹפְפוּ בְּמַחֲוִיָּהֶם
וּלְמַלְכָּם נַעֲרַב קוֹלֵיהֶם
90 וּתַעַן לָהֶם

שְׂרִידֵי נוֹלַד לְמֵאָה
סָחוּ לְמַשִּׁיב נֶפֶשָׁם מְשׁוּאָה
שִׁירוּ לִי כִי גָאָה גָאָה

פְּרָעָה הָנֵם מִי יוֹצֵר יָם <פזמ> 95
פּוֹתֵל בָּמוֹ לְמַפְרִיעוֹ הוּא יָם
סוֹס וְרוֹכְבוֹ רָמָה בָּיָם קְדוֹשׁ

85 **תכלית:** קץ. **עשיית:** כמה מכתבי היד גרסו: 'עשרת', ועל פי משנה אבות פ"ה מ"ד: 'עשרה נסים נעשו לישראל על הים'. 86 **לסלד:** לרומם, לשבח. **לרוגע הים:** למסעיר הים, וכינוי הוא לקב"ה, על פי ישעיה נ"א, טו. 88 **יפות:** כינוי לבנות ישראל. **תופפו במחוליהם:** תופפו בעת שחוללו, וראה שמות ט"ו, כ. 89 **נערב קוליהם:** על פי שיה"ש ב', יד. 91 **שרידי נולד למאה:** שארית יצחק, וכינוי הוא לישראל; ונראה שהפייטן מכנה כך את העם על פי המדרש במכילתא דר"י מסכתא דוהי פתיחתא (עמ' 77): "ד"א וחמושים עלו אחד מחמשה ו"א אחד מחמשים ו"א אחד מחמש מאות". **נולד למאה:** כינוי ליצחק, שנולד לאברהם כשהיה בן מאה. 92 **סחו:** התפללו, שוררו. **למשיב נפשם משואה:** כינוי לה', ועל פי תהילים ל"ה, יז: 'השיבה נפשי מִשְׁאֲיָהֶם'. **משואה:** מפורענות. 93 **שירו וכו':** וכך שרו לה', 'שירו לה' וכו'. 94 **הנם:** האומר. **מי וכו':** כוונתו להתרסותו של פרעה: 'מי ה' אשר אשמע בקלו' (שמות ה', ב). **יוצר ים:** כינוי לה'. 95 **פּוֹתֵל:** סובך, נלכד. **במו:** צריך להיות: 'במי', כגרסת רוב כתבי היד; ושיעורו: בחמישים מכות ים סוף; ועל פי שמות רבה ה, יד: 'אמר לו הקב"ה, רשע, מי ה' אמרת - במי אתה לוקה, מ' ארבעים י' עשרה, הם נ' מכות שהביא הקב"ה על המצרים בים [...] ד"א מי ה' סרס אותנו מי ים, הים הודיעך ה' [...]'. **למפריעו הוא ים:** דוידסון ביאר שלמפרעו' מתייחס ל'מי', ורצונו לומר שיש לקרוא את המילה למפרע, מסופה לתחילתה - 'ים'. ואפשר שהפייטן דרש על דרך 'מי' - 'ים' גם 'פרעה' - 'למפרעו', ורצונו לומר שהקב"ה נפרע מפרעה על מעשיו במי ים סוף.